

Bevordering van duurzaamheid via het geldende privaatrecht

Peer-reviewed author version

De Vogel, J.J.; van Zuijlen, T.; VOORTER, Jonas & van Maurik, D.W. (2024)
Bevordering van duurzaamheid via het geldende privaatrecht. In: Nederlands
Tijdschrift Voor Burgerlijk Recht, 2024 (7) , p. 1 -23 (Art N° 22).

Handle: <http://hdl.handle.net/1942/44456>

Juridische aandachtspunten op weg naar een circulaire bouwsector: Hoe maken we de cirkel rond?

*J. Voorter*¹

1.1 Inleiding

De derde presentatie werd verzorgd door Jonas Voorter, postdoctoraal onderzoeker aan Tilburg University en de Universiteit Hasselt (BE). Hij verdedigde op 26 juni 2023 zijn proefschrift rond de juridische transitie naar een circulaire economie in de bouwsector in België. In zijn presentatie gaat hij in op de rol die wet- en regelgeving kan spelen in het verhinderen of het faciliteren van de transitie naar een circulaire economie, met een focus op circulair bouwen. Hij pleit daarbij voor een holistische opvatting. Een circulaire economie in de bouwsector heeft enkel kans op slagen indien alle bouwactoren in het verhaal worden betrokken; beleidsmakers oog hebben voor producten met circulair potentieel en circulaire processen; en zowel privaatrechtelijke als publiekrechtelijke kaders beter worden gestroomlijnd in het licht van deze transitie.

1.2 De nood aan circulariteit

Circulariteit is een tool om de stap te zetten naar een meer duurzame samenleving. Duurzaamheid en circulariteit zijn dus niet hetzelfde. Circulariteit is enkel een hulpmiddel om meer duurzaamheid te bereiken.² De circulaire economie is de tegenpool van onze huidige lineaire economie. We ontginnen vandaag enorm veel grondstoffen, maken er producten van, gebruiken die producten voor een tijdje en gooien ze vervolgens weg (afval) zonder ons al te erg te bekommeren over het uiteindelijke lot van die materialen en producten.

Het lineaire proces moet op de schop. Dat is een standpunt dat wordt gedeeld door verschillende beleidsmakers op verschillende beleidsniveaus, denk maar aan De Europese Green deal met

¹ Dr. J. Voorter is postdoctoraal onderzoeker bouwrecht en circulaire economie aan de rechtenfaculteit van Tilburg University en de Universiteit Hasselt (BE).

² M. Geissdoerfer, P. Savaget, N.M.P. Bocken, E.J. Hultink, 'The circular economy – A new sustainability paradigm', *Journal of Cleaner Production* 2017/143, p. 766.

zijn ‘New Circular Economy Action Plan’.³ De beleidsambities zijn duidelijk en dit heeft uiteindelijk ook al geleid tot verschillende wetgevende initiatieven die de transitie naar een circulaire economie expliciet benoemen.⁴

Maar wat is zo een circulaire economie dan? De essentie is levensduurverlenging. We moeten proberen om onze producten langer ‘in leven te houden’ (lees: in onze economie te laten circuleren) zodat we minder nieuwe natuurlijke grondstoffen nodig hebben en uiteindelijk ook minder afvalstoffen produceren. Wetenschappelijk onderzoek heeft zich eerder al gebogen over het definiërvraagstuk rond het begrip ‘circulaire economie’. Op dit moment lijkt het mogelijk om een aantal kernelementen te identificeren. Het gaat om:

- systemisch en holistisch karakter: het is een paradigma shift;
- prioriteitsvolgorde: 4R-raamwerk (Refuse, Reduce, Recycle, Recover);
- zowel verantwoordelijkheid bij consumenten als bij producenten;
- het is een mogelijke (en dus niet de enige) weg naar een duurzame maatschappij;
- intergenerationeel tijdsaspect.⁵

Deze kernelementen brengen mij tot de volgende definitie van het begrip “circulaire economie”:

“De circulaire economie is een economisch systeem dat een paradigma shift veronderstelt in de manier waarop onze samenleving (zowel business modellen als consumptiegedrag) is geconnecteerd met de natuur en dat het ‘end-of-life’ concept wenst te vervangen door het, in volgorde, verminderen, dan wel hergebruiken, recyclen of herwinnen van grondstoffen, energie en materialen op microniveau (producten, bedrijven, consumenten), mesoniveau (eco-industriële parken) en macroniveau (steden, regio’s, landen, etc.) met als doel een duurzame ontwikkeling die

³ Mededeling van de Europese Commissie van 11 maart 2020 omtrent een nieuw actieplan voor een circulaire economie (voor een schoner en concurrerender Europa), COM(2020) 98.

⁴ Bv. Richtlijn (EG) 2008/98 van 19 betreffende afvalstoffen (PbEU 2008, L 312). Verordening (EU) 2024/1157 betreffende de overbrenging van afvalstoffen (PbEU 2024). Zie voor een verdere bespreking: J. Voorter en S. van Gulijk, ‘West-Europees publiek en privaat overheidsbeleid en (voorgenomen) wetgeving voor een circulaire bouwsector: een systematische analyse’, *SEW* 2023/10, p. 408 – 416.

⁵ J. Kirchherr, D. Reike en M. Hekkert, ‘Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions’, *Resources, Conservation & Recycling* 2017/127, p. 221-232.

inspeelt op milieukwaliteit, economische voorspoed en sociale gelijkheid ten voordele van de huidige en toekomstige generaties.”⁶

Het gaat uiteindelijk om een universele omschrijving van het begrip ‘circulaire economie’ die, zonder te focussen op bepaalde technieken of werkwijzen⁷, de richting van de transitie aangeeft. Een niet al te strikte aflijning zorgt ervoor dat socio-economische evoluties makkelijk kunnen worden ingepast.⁸

1.3 Juridische aandachtspunten op weg naar een circulaire bouwsector

De bouwsector wordt gezien als een prioritaire sector in het kader van de transitie naar een circulaire economie en duurzame samenleving.⁹ Het is immers een sector die enorm veel grondstoffen en materialen gebruikt, alsook een significante hoeveelheid afvalstoffen produceert.¹⁰ De bouwactoren hebben dus een verantwoordelijkheid om die transitie naar een circulaire economie in goede banen te leiden.

Een circulaire waardenetwerk voor bouwwerken zou er uiteindelijk als volgt kunnen uitzien:

⁶ J. Voorter, ‘Het concept circulaire economie en de integratie ervan in het Vlaamse omgevingsrecht’, *RW* 2021-22/27, p.1050-1063.

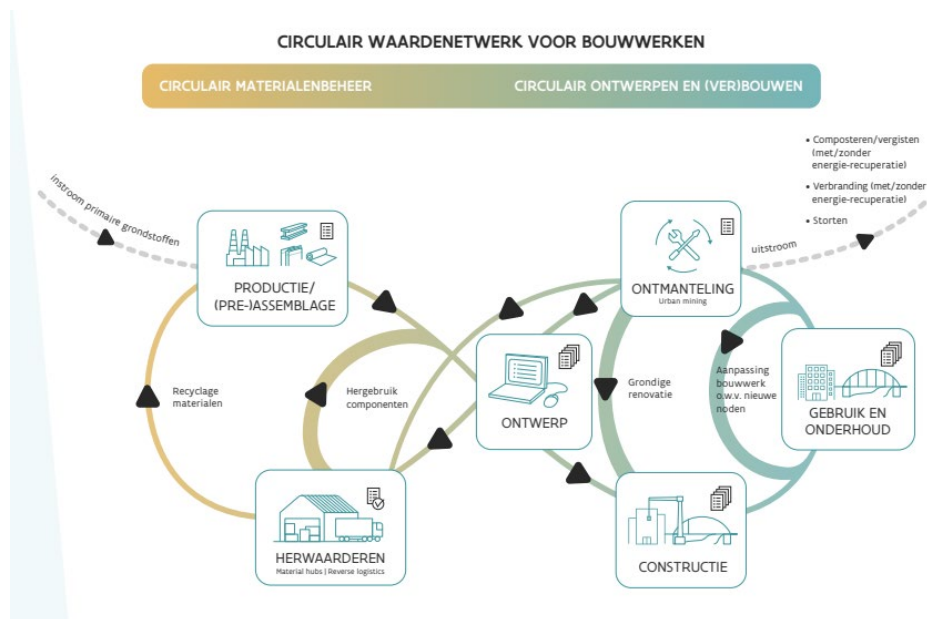
⁷ D. Masi, S. Day en J. Godsell, ‘Supply chain configurations in the circular economy: a systematic literature review’, *Sustainability* 2017/9, p. 16.

⁸ R. Merli, M. Preziosi en A. Acampora, ‘How do scholars approach the circular economy? A systematic literature review’, *Journal of Cleaner Production* 2018/178, p. 704 -705.

⁹ Mededeling van de Commissie van 11 december 2019 inzake de Europese Green Deal, COM(2019) 640 final.

¹⁰ Zie: ARUP, ‘The Circular Economy in the Built Environment’, 2016,

www.arup.com/perspectives/publications/research/section/circular-economy-in-the-built-environment, p. 9; Zie verder: EUROSTAT, ‘Generation of waste by economic activity’, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ten00106__custom_9766203/default/table?lang=en.

11

De implementatie van circulariteit over het gehele waardenetwerk voor bouwwerken zal niet eenvoudig zijn. Een bouwwerk heeft – hopelijk – immers een lange levensduur waardoor het moeilijk is om bepaalde toekomstige gebeurtenissen goed in te schatten. Daarnaast zijn er verscheidene bouwactoren betrokken in zo een bouwproces (opdrachtgever, aannemer, architect, ingenieurs, adviseurs, de kwaliteitsborger, de vergunningverlener, de verzekeraar, etc.). Tot slot bestaat een bouwwerk uit een heterogene samenkomst van verschillende materialen, elk met hun eigen kwaliteiten en karakteristieken.

Al die elementen moeten uiteindelijk worden samengebracht in een wetgevend kader dat samenwerkingen en synergieën tussen die actoren en materialen faciliteert en versnelt. Door de verschillende fasen heen kunnen er verschillende juridische aandachtspunten hiervoor worden gevonden. Hieronder volgt een niet-limitatieve illustratie.

1.3.1 Uit het privaatrecht...

Bij de start van een circulair bouwproject, is het belangrijk dat de opdrachtgever zich eerst goed voorbereid. Wat wil hij eigenlijk en welke circulaire methoden zal hij toepassen (bv. hergebruik van materialen, demonteerbaarheid, biobased materialen, etc.)? Daarnaast moet de opdrachtgever zichzelf ook de vraag stellen welke behoefte er bestaat: “Is het noodzakelijk om

¹¹ OVAM, ‘Op weg naar circulair bouwen (2022 – 2030)’, 2022, https://emis.vito.be/sites/emis/files/articles/1609/2021/2021-Circulair%20bouwen-beleidsplan_vFIN.pdf, p. 69.

een zaak in eigendom te hebben of ben ik voornamelijk op zoek naar het gebruik ervan?” Dit vestigt de aandacht op het verschil tussen het eigendomsrecht en de huidige interesse in het ‘Products-as-a-service’ model (hierna: PaaS-model).¹²

Die mogelijke shift naar PaaS-modellen roept uiteraard (juridische) vragen op. Heeft het eigendomsrecht nog dezelfde waarde?¹³ Hoe verankeren we zo een PaaS-model in de context van het gebouw? Het natrekkingsrecht speelt immers¹⁴ en de bestaande zakelijke rechten zijn niet noodzakelijk gefocust op dit businessmodel dat, bv. zonnepanelen, in eigendom bij de leverancier/installateur wil houden.¹⁵

We mogen de rol van het PaaS-model in een circulaire bouweconomie ook niet overschatten. Het zal niet voor alle elementen van een gebouw een valabele optie zijn.¹⁶ Daarenboven veronderstelt het PaaS-model geen circulariteit. Men weet immers niet zeker of de leverancier/installateur de producten die hij in eigendom houdt ook op een ‘circulaire’ manier zal behandelen. Een ‘simpele’ eigendomsoverdracht heeft zijn waarde dus (nog) niet verloren, zelfs niet in een circulaire en duurzame toekomst.¹⁷

Naast een adequate voorbereiding en behoeftebepaling, moet de opdrachtgever ook bepalen hoe hij de verschillende bouwactoren contractueel met elkaar wil verbinden. Men kan daarbij grootweg kiezen voor een traditionele methode, een geïntegreerd model (bv. DBFM) of de bouwteamformule. Die laatste formule wint de laatste jaren terug aan populariteit en kan in verband worden gebracht met de circulaire transitie.¹⁸ Het faciliteert immers samenwerking en een adequate verdeling van risico’s en verantwoordelijkheden door de aannemer al vroeg in het proces te betrekken zonder dat hij de zekerheid heeft dat hij het werk daadwerkelijk zal mogen uitvoeren.¹⁹ Let wel, ook andere samenwerkingsvormen (bv. de geïntegreerde formule) hebben

¹² Zie bijvoorbeeld: E.C.A. Vermeulen, *Circulair bouwen: knelpunten en oplossingen in het goederenrecht (Ars Aequi Cahiers – Privaatrecht)*, Nijmegen: Ars Aequi, 2020, 110p. Zie ook het recent verschenen rapport van het steunpunt circulaire economie in Vlaanderen: C. Borucki, H. Slachmuylders, B. Keirsbilck, D. Gruyaert en E. Terryn, ‘Modelclausules voor Product-as-a-service (PaasS) contracten, 2024, <https://ce-center.vlaanderen-circulair.be/nl/publicaties/publicatie-2/30-model-clauses-for-product-as-a-service-paas-contracts>.

¹³ Van Gulijk stelt: “Eigendom is uit in de bouw, huren of gebruikmaking van diensten is in”: S. van Gulijk, ‘Op weg naar een veilige en circulaire bouwpraktijk. Welke rol speelt het recht?’, *NJB* 2019/2622.

¹⁴ Artikel 4 van boek 3 van het Burgerlijk Wetboek en artikel 20 van boek 5 van het Burgerlijk Wetboek.

¹⁵ de rol van zakelijke rechten zoals het opstalrecht, zie bijvoorbeeld: B. Hoops, ‘Een rechtseconomisch perspectief op natrekking in de energietransitie en de transitie naar een circulaire economie’, *NTBR* 2020/41.

¹⁶ Er wordt ook soms gesproken over het in gebruik nemen van gevels: dat lijkt me nog wat vergezocht.

¹⁷ B. Verheye, M. Rapsaet, S. Rapsaet en C. Van de Voorde, ‘Het circulaire verkoopmodel – Resultaten van een theoretische en praktische benadering van circulaire bouwmaterialen’, *RW* 2023-24/22, p. 843 – 858.

¹⁸ S. van Gulijk, J. Voorter en M. Westenberg, ‘Samenwerking in een bouwteam als juridisch vehikel op weg naar een duurzame bouwpraktijk: het Nederlandse bouwteammodel als mogelijke inspiratiebron voor de Belgische bouwsector’, *TBO* 2023/4, p. 148 -157.

¹⁹ *Ibid.* Zie ook: Asser/van Gulijk 7-VI 2022/244 ev.

een plaats in een circulaire bouwsector. Het is dus van belang om de samenwerkingsvorm te kiezen die het best aansluit bij de noden van de opdracht. De concrete contractuele omkadering van de samenwerkingsvorm zal ook verder afgestemd moeten worden op de circulaire ambities van het project. Voor het bouwteammodel bestaan er alvast verschillende modelovereenkomsten: BN2021, DG2020 en het Aedesmodel. Eerder onderzoek heeft aangetoond dat het DG2020-model op dit moment het meeste potentieel heeft als het gaat om de incorporatie van duurzaamheids- of circulariteitscriteria in het bouwteammodel.²⁰

Uiteindelijk moet het project ook worden uitgevoerd. Bouwen is sowieso een risicovolle aangelegenheid, denk maar het recente arrest van de Hoge Raad van 12 januari 2024.²¹ Circulariteit vraagt (soms) om het gebruik van nieuwe bouwmethodes of innovatieve bouwmaterialen. Dit brengt bepaalde bijkomende risico's met zich mee. Hierdoor kunnen (nieuwe) contractuele aansprakelijkheden of productaansprakelijkheden de kop opsteken, door (verzwaarde) waarschuwingsverplichtingen, nieuwe Europese verplichtingen²² of vraagtekens rond het gebruik van innovatieve bouwmaterialen. In het verlengde daarvan wordt ook het idee opgeworpen om de producenten van de verschillende bouwmaterialen en -elementen verantwoordelijk te maken voor de uiteindelijke verwerking ervan na sloop (i.e. eindelevensfase).²³ Deze zogenaamde 'uitgebreide producentenverantwoordelijkheid'²⁴ vindt zijn oorsprong in de Europese afvalstoffenrichtlijn, een publiekrechtelijk leerstuk...

1.3.2 Of het publiek recht?

De voorgaande paragraaf toont aan dat er verschillende juridische aandachtspunten zijn op weg naar een circulaire bouwconomie. Een loutere focus op het privaatrecht zou echter maar de helft van het verhaal vertellen. Door de waardeketen heen vinden we immers ook verschillende

²⁰ S. van Gulijk, J. Voorter en M. Westenberg, 'Samenwerking in een bouwteam als juridisch vehikel op weg naar een duurzame bouwpraktijk: het Nederlandse bouwteammodel als mogelijke inspiratiebron voor de Belgische bouwsector', *TBO* 2023/4, p. 148 -157.

²¹ HR 12 januari 2024, ECLI:NL:HR:2024:17

²² Denk maar aan nieuwe Europese wetgevende initiatieven: Verordening (EU) 2024/1781 betreffende de totstandbrenging van een kader voor het vaststellen van vereisten inzake ecologisch ontwerp voor duurzame producten (*PbEU* 2024); Voorstel van 30 maart 2022 voor een verordening tot vaststelling van geharmoniseerde voorwaarden voor het verhandelen van bouwproducten, COM(2022) 144; Voorstel van 22 maart 2023 voor een richtlijn betreffende gemeenschappelijke regels ter bevordering van de reparatie van goederen, COM(2023), 155.

²³ J. Voorter en B. Vanheusden, 'Proeftuin Circulair Bouwen – Bevindingen juridisch luik (deel 1)',

https://bouwen.vlaanderen-circulair.be/src/Frontend/Files/userfiles/files/20201202_Juridisch%20Rapport%20Proeftuin_DEEL1_FIN.pdf.

²⁴ Artikel 8 Richtlijn (EG) 2008/98 (zoals gewijzigd door Richtlijn (EU) 2018/851).

publiekrechtelijke kaders terug die een impact kunnen hebben en, samen met de privaatrechtelijke leerstukken, holistisch moeten worden bekeken.

In de eerste plaats is er de aanbestedingswetgeving. Overheden zijn de ‘grootste consumenten’ en kunnen door strategisch gebruik te maken van hun aanbestedingen de vraag en het aanbod naar circulaire oplossingen stimuleren.²⁵ Het blijkt mogelijk om circulaire ambities in zo een overheidsopdracht te verwerken. De juridische tools zijn alvast voorhanden.²⁶ Toch zien we dat de implementatie ervan nog niet grootschalig wordt opgepikt. Onderzoek richt zich dus sterk op de vraag of we het aankopen van circulaire oplossingen zouden moeten verplichten.²⁷

Ook de eindelevensfase en het daaraan gekoppelde afvalstoffenrecht is inherent publiekrechtelijk. De Europese kaderrichtlijn afval (Richtlijn 2008/98/EG) bevat een expliciete doelstelling rond de transitie naar een circulaire economie.²⁸ Er is ook een hiërarchie opgenomen die terug te vinden is in de hierboven vermelde definitie van een circulaire economie (preventie – hergebruik – recyclage – herwinning).²⁹ Daarnaast zijn er ook specifieke bepalingen rond bouw- en sloopafval.

Een van de hoofdvragen in het afvalstoffenrecht betreft de vraag wat we vandaag en in een circulaire toekomst nog als afvalstoffen beschouwen. Zoals eerder gezegd, proberen we in een circulaire economie onze materialen zo lang mogelijk ‘in leven te houden’ en het creëren van afvalstoffen te vermijden. Er ontstaat hierbij een spanningsveld tussen, enerzijds, het zo vrij mogelijk laten circuleren van secundaire materialen en, anderzijds, het beschermen van mens en milieu tegen de schadelijke effecten van afval.³⁰

De wettelijke definitie van ‘afval’³¹ is nogal onduidelijk en biedt weinig duidelijkheid voor de toekomst. Gelukkig probeert de rechtspraak van het Europese Hof van Justitie klaarheid te

²⁵ M. Zijp, E. Dekker, M. Hauck, A. Koning, M. de Bijleveld, J. Tokaya, L. Posthuma, ‘Measuring the effect of circular public procurement on Government’s Environmental Impact’, *Sustainability* 2022/14, 10271.

²⁶ J. Voorter, ‘De juridische transitie naar een circulaire economie in de bouwsector: Een rondedans van risico’s, verantwoordelijkheden en samenwerking’, *TBR* 2024/1, nr. 3.

²⁷ Zie bijvoorbeeld: W. Janssen en R. Caranta (eds.), *Mandatory sustainability requirements in EU Public Procurement Law*, New York: Bloomsbury Publishing 2023, 352p.

²⁸ Artikel 1 Richtlijn (EG) 2008/98 (zoals gewijzigd door Richtlijn (EU) 2018/851).

²⁹ Artikel 4 Richtlijn (EG) 2008/98 (zoals gewijzigd door Richtlijn (EU) 2018/851).

³⁰ Beide doelstellingen worden vermeld in artikel 1 Richtlijn (EG) 2008/98 (zoals gewijzigd door Richtlijn (EU) 2018/851).

³¹ Artikel 3, 1. Richtlijn (EG) 2008/98 (zoals gewijzigd door Richtlijn (EU) 2018/851).

scheppen. Het Hof heeft inmiddels in verschillende arresten al de kans gegrepen om het afvalstoffenbegrip uit te klaren.³² Verschillende krachtlijnen uit deze rechtspraak werden inmiddels ook verankerd in de Europese regelgeving, denk maar aan de regeling voor bijproducten of de *End of Waste*-criteria.³³ Vandaag zie ik een duidelijke tendens in de rechtspraak van het Europees Hof van Justitie om ook de transitie naar een circulaire economie mee in overweging te nemen wanneer men een oordeel moet vellen over de kwalificatie als afvalstof.³⁴ Het Hof is dus zelf ook op zoek naar een evenwicht binnen het hierboven vermelde spanningsveld.

In het verlengde van dit afvalvraagstuk ligt ook het leerstuk rond de ruimtelijke ordening. Ruimte kan immers ook als een grondstof worden beschouwd die we best via de reeds vermelde hiërarchie (preventie – hergebruik – recyclage – herwinning) behandelen. In de eerste plaats is het wenselijk om geen nieuwe ruimte aan te snijden en om niet-duurzaam gebruikte ruimte duurzaam te hergebruiken.³⁵ Onze beperkte ruimte moet vandaag evenwel een veelheid aan functies herbergen terwijl we ook gebukt gaan onder een niet te onderschatten wooncrisis.³⁶ Het komt erop aan om op een doordachte en duurzame manier met onze ruimte om te gaan zodat aan de behoeften van deze generatie kan worden voldaan maar er ook voldoende kansen overblijven voor de komende generaties.

1.4. Slotopmerkingen

De transitie naar een circulaire en – uiteindelijk – meer duurzame samenleving is in volle gang. Ook op wet- en regelgevend vlak zien we een duidelijke tendens in de circulaire richting met beleidsmakers die circulariteit omarmen en wetgevende kaders die de circulaire transitie als een expliciete doelstelling opnemen.

³² Zie voor een bespreking van de rechtspraak rond de afvalstoffendefinitie: G. Van Calster, *EU Waste Law*, Oxford:Oxford University Press 2015, p. 38 ev.; J. Tieman 'Afval of grondstof in een circulaire economie – op zoek naar meer rechtszekerheid' in C. Backes, J. Tieman en N. Teesing, *Met recht naar een circulaire economie*, Den Haag:Boom Juridisch 2017, p. 22 ev.;

³³ Artikel 5 en 6 Richtlijn (EG) 2008/98 (zoals gewijzigd door Richtlijn (EU) 2018/851)

³⁴ J. Voorter, E. Cavallin en E. Schoone, 'Het begrip afvalstof: Europees Hof van Justitie bouwt verder op circulaire voorzet van de Europese wetgever' (noot onder HvJ 17 november 2022, C-238/21, *Porr Bau*), *TBO* 2023/21, p. 53 – 63.

³⁵ J. Voorter, C. Van Esbroeck, L. Thewis & L. Van der Auwermeulen, 'Het instrumentendecreet en het decreet woonreservegebieden: een (kritische) reflectie', *TBO* 2023/3, p. 89 – 103.

³⁶ Planbureau voor de Leefomgeving, 'Grote opgaven in een beperkte ruimte. Ruimtelijke keuzes voor een toekomstbestendige leefomgeving', 2021, [Grote opgaven in een beperkte ruimte \(pbl.nl\)](#); Zie ook: [Rijksoverheid.nl](#), [900.000 nieuwe woningen om aan groeiende vraag te voldoen | Volkshuisvesting | Rijksoverheid.nl](#);

Toch is er nog werk aan de winkel. De circulaire economie vormt een paradigma shift die een holistische benadering vereist om de omslag te kunnen maken. Samenwerking is daarbij nodig 1) tussen alle bouwactoren die door de waardeketen heen bij een bouwproject zijn betrokken; 2) tussen zowel producten met circulair potentieel als circulaire processen en 3) tussen het publiek en het privaatrecht. Het aanpassen van één wetgevend kader zal onvoldoende zijn om de transitie naar een circulaire economie een solide basis te geven. Zowel privaatrechtelijke als publiekrechtelijke leerstukken zullen moeten worden herbekeken of worden geherinterpreteerd met een circulaire bril.

De voorgestelde holistische benadering werd erkend tijdens het Bastion van het Burgerlijk Recht. Sterker zelfs, er werden nog meer bouwactoren naar voor geschoven die een rol van betekenis kunnen en moeten spelen. Men ging daarbij voornamelijk in op de rol van banken (financiële instellingen) en verzekeraars. Daarenboven werd er ook nog gewezen op het onderscheid tussen renovatie en nieuwbouw. Hoewel renovatie vaak de meest duurzame en aangewezen optie lijkt, kan ook nieuwbouw nog steeds een rol van betekenis spelen. Het is daarbij wel belangrijk om de hierboven vermelde kernelementen en principes van een circulaire economie steeds in het achterhoofd te houden. Tot slot zoomden we nog even in op de relatie tussen het publiek en het privaatrecht. Er werd aangehaald dat een zekere vorm van sturing noodzakelijk zal zijn om de bouwsector te doen bewegen. Deze sturing kan wellicht het best worden verwezenlijkt via het publiekrecht, al zal het privaatrecht eveneens haar rol volledig moeten spelen.

De hoofdgedachte van deze bijdrage wordt hiermee bevestigd. Enkel via een doorgedreven samenwerking, aangestuurd door een adequate, holistische en faciliterende juridische omkadering, kunnen we werken aan de circulaire transitie om op die manier een duurzame samenleving weer een stapje dichterbij te brengen.